

جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در راهبرد حفظ نظم اجتماعی؛

بازخوانی اجتماعی آیات قرآن و روایت‌های اهل بیت علیهم‌السلام

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۵/۱۹

تایخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۲۵

علی سلیمی^۱

چکیده

جایگاه ویژه آموزه‌های اسلامی در نظام کنترلی کشور، معرفی ظرفیت‌های این آموزه‌ها را در مطالعه آسیب‌های اجتماعی، اولویت می‌بخشد و بررسی قرآن و حدیث را به عنوان منابع این مطالعه، ضروری می‌سازد. ظرفیت‌های امر به معروف و نهی از منکر، یک نمونه است. این در حالی است که: اجرای راهبرد پلیس جامعه‌محور، بیان‌گراقبال کشور به ایده حفظ نظم اجتماعی است و درونمایه‌های بنیادی این ایده و آن فریضه، هم‌خوانی‌هایی جدی دارند. سه مقوله «کنترل غیررسمی»، «جامعه‌محوری» و «مسئولیت اجتماعی» - که بیان‌گر جایگاه کنترل غیررسمی در ایده حفظ نظم اجتماعی‌اند - انتخاب گردیده و قرآن و حدیث، تحلیل محتوای کیفی (ترکیبی) شده‌اند. یافته‌ها هم‌خوانی گزاره‌های مرتبط با مقوله‌ها را در علوم اسلامی و اجتماعی عیان ساخته و در نتیجه، ظرفیت عملکرد این فریضه را به عنوان راهبرد اسلامی و بومی ایده «حفظ نظم اجتماعی» نشان می‌دهند. روش تحقیق، ضوابط تفسیر متن را در این علوم، رعایت کرده و به فهمی رسیده که در هر دو آن‌ها روایی دارد. کلیدواژه‌ها: امر به معروف و نهی از منکر، حفظ نظم اجتماعی، کنترل غیررسمی، جامعه‌محوری، مسئولیت اجتماعی، آموزه‌های قرآنی و حدیثی، تحلیل محتوای کیفی ترکیبی.

۱. مسأله

تعمیم سازوکارهای کنترل اجتماعی در سطح خانواده، محله و اجتماع، مضمون

۱. استادیار گروه جامعه‌شناسی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه (ali_salimi@rihu.ac.ir).

نوپدیدی در عرصه حفظ نظم، تأمین امنیت عمومی و مقابله با آسیب‌های اجتماعی است و در سال‌های اخیر با نام ایده حفظ نظم^۱ اجتماعی یا محله‌ای مطرح شده است. این ایده، در کشورهای بسیاری رواج یافته^۲ و حاصل آن آشکار شدن این نکته است که برخلاف سازوکارهای رسمی کنترل اجتماعی، سازوکارهای غیررسمی، ظرفیت‌های مناسبی در این عرصه‌ها دارند. به بیان دیگر، امروزه شاهد غلبه فلسفه یا راهبردی هستیم که امور یاد شده را مسئولیت همه مردم و واحدهای اجتماعی می‌شمرد و راه را ورود آنان در این عرصه‌ها می‌داند.^۳

این ایده از دهه ۱۳۸۰ در قالب راهبرد پلیس جامعه محور به عنوان بخشی از یک سیاست جنایی مشارکتی در ادبیات و سازمان نیروی انتظامی^۴ و در برخی از مقررات اداری و قضایی مطرح شده است؛^۵ حال آن‌که:

یک. این راهبرد، یکی از چند خوانش ایده حفظ نظم اجتماعی است. کانون سیر خوانش‌ها، نقش محوری مردم و واحدهای اجتماعی به عنوان کارگزاران کنترل غیررسمی است.

دو. تعمیم سازوکارهای کنترل اجتماعی در سطح اجتماع، بخشی از آثار امر به معروف و نهی از منکر است. این فریضه، تأسیسی شناخته شده و معتبر در فرهنگ دینی و بومی است و ویژگی‌های تعیین‌کننده زیر را دارد: در اسلام و ادیان دیگر از مهم‌ترین فرایض است^۶ و دارای پیشینه تشریح دینی و سابقه اجرایی قابل توجهی در کشور است. در اصل هشتم قانون اساسی، به سان وظیفه‌ای همگانی در رابطه مردم با یکدیگر و با دولت، رسمیت دارد. محققان، آن را راهبرد اسلامی تأمین امنیت اجتماعی و اخلاقی و اجرایی شدنش را از

۱. social/community/Neighborhood policing. نظریه این‌که واژه کلیدی در نام این ایده، policing است، مقاله بر

اساس تحلیل فرهنگ‌های لغت عمومی و تخصصی، معادل «حفظ نظم» را برای آن برگزیده است.

۲. برای الگوهای این ایده در ۳۱ کشور، ر. ک: Community Policing in Indigenous Communities.

3. Encyclopedia of Social Deviance. p. 16; Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. p. 416; Community Policing: International ... p. 216; Community Policing in China... p. 127.

۴. ر. ک: «رویکرد جامعه‌محوری پلیس»؛ «آسیب‌شناسی رویکرد جامعه‌محوری در نیروی انتظامی»؛ «ارزیابی اجرای رویکرد پلیس جامعه‌محور در ایران...».

۵. ر. ک: «مشارکت شهروندی رهیافتی بر نظریه پلیس اجتماعی...».

۶. ر. ک: «بررسی فقهی جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در بین ادیان و فرق مختلف»؛ «کارکرد امر به معروف و نهی از منکر در اسلام و سایر ادیان».

وظایف مهم جامعه و حکومت اسلامی می‌دانند.^۱

سه. واقعیت‌های موجود بیان‌گر آن‌اند که با وجود حاکمیت نظام اسلامی، همچنان زمینه اجرایی شدن این فریضه در کشور، فراهم نیست.^۲

بدین شکل، با وجود شباهت‌های بنیادین امر به معروف و نهی از منکر و حفظ نظم اجتماعی - که مدعای مقاله و موضوع بررسی آن است - به نظر می‌رسد اجرایی شدن این فریضه، نقش مهمی در تحقق فراگیر ایده حفظ نظم اجتماعی در کشور دارد. وانگهی، ویژگی‌هایی که این فریضه به طور خاص یا به عنوان یک راهکار دینی دارد، اثربخشی آن را در این زمینه می‌افزایند. و اجرایی شدنش را در برابر بدیل‌های غیربومی، اولویت می‌بخشند. برخی از این ویژگی‌ها عبارت‌اند از:

یک. این فریضه، تقویت‌کننده ارزش‌ها و هنجارها و زمینه برپایی آن‌ها در جامعه است و نقش مؤثری در مقابله با آسیب‌ها، حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی دارد.

دو. منابع کنترلی دینی و ضمانت اجراهای آن‌ها عمدتاً دولتی نیستند. لذا قادرند حضوری پررنگ و چشم‌پوشی‌ناپذیر در فرایند کنترل غیررسمی، داشته باشند.

سه. این منابع برآموزه‌های دینی متکی‌اند. بدین شکل، لاقط، تأثیرروانی و اجتماعی خود را بر دین‌داران و بر کنترل‌کنش‌ها و تنظیم روابط آنان دارند.

چهار. با توجه به نکته بالا و نقشی که دین در محافظت از نظم اخلاقی، تقویت همبستگی اجتماعی و معنا دادن و استحکام بخشیدن به ارزش‌ها و هنجارها دارد، آموزه‌های دینی، تأثیر مهمی در ترویج و اثربخشی سازوکارهای کنترل غیررسمی و فرهنگ‌سازی در این زمینه دارند.^۳

مسأله تحقیق عبارت است از:

بررسی ابعاد هم‌خوانی ویژگی‌ها و آثار حفظ نظم اجتماعی و امر به معروف و نهی از منکر در زمینه وارد کردن مردم و واحدهای اجتماعی در عرصه حفظ نظم، تأمین امنیت عمومی و مقابله با آسیب‌های اجتماعی.

همچنین محدودیت‌های اجرای تحقیق، سبب‌گزینش‌های زیرشده است:

۱. ر. ک: «امنیت اجتماعی شده...»، ص ۱۹۶ - ۱۹۷؛ «ارائه الگوی راهبردی در حوزه امنیت اجتماعی...»، ص ۵۹.

۲. برای برخی ابعاد و علل این وضعیت، ر. ک: «رهیافتی تاریخی به کاربردی نشدن مفاهیم اسلامی...»؛ «بررسی علل عدم پذیرش امر به معروف و نهی از منکر...»؛ «آسیب‌شناسی اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر».

۳. همنشینی و کجروی، ص ۲۰۴ - ۲۱۱.

یک. تحلیل محتوا به سه مقوله زیر و چند زیرمقوله آن‌ها - که جایگاهی کلیدی در آن ایده و این فریضه دارند - محدود شده است: کنترل غیررسمی، جامعه‌محوری و مسئولیت اجتماعی. دو. به بررسی آیات قرآن و روایت‌های اهل بیت علیهم‌السلام که منابع بی‌واسطه آموزه‌های اسلامی‌اند، بسنده شده است. یک سبب، آن است که منسوب شدن آثار و ویژگی‌های امر به معروف و نهی از منکر به این منابع، نشان می‌دهد تحقق آن‌ها، مقصود از تشریح این فریضه است. این نکته به جامعه و سیاست‌گذاران توجه می‌دهد که تحقق آن ویژگی‌ها و آثار، یک هدف اصیل دین از اجرای این فریضه است.

۲. هدف‌ها، پرسش‌ها و روش تحقیق

مقاله، هدف‌های کلی زیر را دارد:

شناسایی ظرفیت‌های آموزه‌های قرآنی و حدیثی و، به‌ویژه، جایگاه شایسته امر به معروف و نهی از منکر در قلمرو سیاست‌گذاری بومی مقابله با آسیب‌ها و حفظ نظم اجتماعی. زمینه‌سازی اجرای فراگیر ایده حفظ نظم اجتماعی با شناسایی مؤلفه‌های مغفول مانده از آن و ظرفیت‌های بومی قابل استفاده در این زمینه.

هدف جزئی نیز، با لحاظ روش تحقیق و محدودیت‌های اجرا، توصیف ویژگی‌ها و آثاری از این فریضه است که ذیل مقولات تحقیق، تعریف می‌شوند. پرسش تحقیق نیز به شرح زیر است:

تحلیل نسبت‌پذیر به آیات قرآن و روایت‌های اهل بیت علیهم‌السلام درباره هم‌خوانی‌های امر به معروف و نهی از منکر و حفظ نظم اجتماعی در زمینه مقوله‌های تحقیق چیست؟ پاسخ این پرسش با لحاظ مقوله‌های برگزیده در سه محور ارائه شده است. روش تحقیق، تحلیل محتوای کیفی، رویکرد تحلیل، ترکیبی و سطح آن، توصیف است. رویکرد ترکیبی، پرسش‌ها، مقوله‌ها و روابط آن‌ها را به شکل پیشینی و براساس دانش موجود، تدوین می‌کند. پس، به کارِ فهم پاسخ‌های متون دینی به پرسش‌های علمی می‌آید.^۱ آنگاه برای شناسایی مقوله‌های جدید یا پالایش موارد اولیه به مطالعه استقرایی می‌پردازد.^۲ بازده مورد انتظار از روش نیز بیان معنای اطلاعات کیفی در قالب مقوله‌ها یا مضمون‌های پاسخ‌گوبه پرسش

۱. ر. ک: «تحلیل محتوای کیفی قیاسی و...»، ص ۱۳۹ - ۱۴۴.

۲. ر. ک: *Qualitative Content Analysis*. p. 12.

تحقیق است.^۱

واحد سنجش، گزاره قرآنی یا حدیثی است. این گزاره‌ها، مضمون‌های برگرفته از تفاسیر معتبر عبارت‌های قرآنی و حدیثی‌اند. مقوله‌بندی، موضوعی و ناظر به محتوای گزاره‌ها است. بافت تحلیل، دانش آسیب‌شناسی اجتماعی است. مقولات تحلیل براساس محورهای کلی بافت، تدوین و عبارت‌های قرآنی و حدیثی براساس آن‌ها کدگذاری و بازچینی شده‌اند. گردآوری داده‌ها کتابخانه‌ای و ابزار آن، پرسش‌نامه معکوس بوده است. عبارت‌های قرآنی و حدیثی با جستجوی کلیدواژه‌های ناظر به مقوله‌ها و نمونه‌گیری گلوله‌برفی^۲ یافت شده‌اند. مراجعه به تفاسیر قرآن و شروح حدیث، هم‌وجه اعتبار برداشت‌ها است. و هم‌روایی نمونه‌گیری را، از دو جهت، تأمین می‌کند:^۳ شالوده این آرا، لحاظ ساختار معنایی کلی آیات و روایات، ارتباط ذاتی آن‌ها و تأثیرشان در فهم یکدیگر است.^۴ و دسترسی به مجموعه اطمینان‌آوری از اطلاعات مرتبط - مخالف، مخصص، مقید، مکمل یا... - را ممکن می‌کنند.

برای دستیابی به برداشت‌های معتبر، ابتدا مواردی انتخاب شده‌اند که با کمترین مقدمات لفظی، معنایی، منطقی، تاریخی و... از عبارت‌های قرآنی و روایی فهم می‌شدند. این برداشت‌ها بر تفاسیر قرآن و شروح روایات، عرضه و نظرات مؤلفان، به‌عنوان آرای کدگذاران، گردآوری شده‌اند.^۵ اعتبار آرای گردآوری شده نیز با معیارهای زیرسنجیده شده‌اند: اعتبار علمی صاحبان آن‌ها و این‌که، به‌صراحت، بر برداشت مورد نظر دلالت کنند. طی این مسیر، در علوم اسلامی، از عوامل معتبر شدن برداشت‌ها و در علوم اجتماعی، مجوز استنتاج معانی پنهان و یک معیار روایی تفسیر است.^۶

1. Reducing Confusion.... p. 12.

۲. ر.ک: «نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی...»، ص ۲۴۳.

۳. ر.ک: Content Analysis.... p. 99, 112 - 116, 319.

۴. تلخیص التمهید، ج ۲، ص ۳۰۰، ۲۸۸؛ «تفسیر موضوعی قرآن از منظر استاد...»، ص ۱۲۹.

۵. ذکرنشانی این منابع، سبب می‌شد حجم مقاله بیش از سقف قابل پذیرش آن شود. لذا، از ذکر آن‌ها صرف نظر شده است. عمده آن‌ها به ترتیب در زمینه تفسیر قرآن و شرح حدیث، عبارت‌اند از: التبیان، مجمع البیان، روض الجنان، زبدة التفاسیر، الصافی، المیزان، نمونه، الفرقان، من وحی القرآن، من هدی القرآن، الکاشف و المجازات النبویه، تنبیه الغافلین، روضة المتقین، لوامع صاحبقرانی، مرآة العقول، ملاذ الأخیار، البضاعة المزجاة، شرح أصول الکافی (مازندرانی)، چهار شرح نهج البلاغه (ابن‌ابی‌الحدید، بحرانی، موسوی، دخیل)، اختیار مصباح السالکین، پیام امام، فی ظلال نهج البلاغه، منهاج البراعة، شرح غرر (خوانساری). به همین شکل، در مواردی که یک مضمون حدیثی معتبر در چند منبع آمده، به بیان یک نشانی اکتفا شده است.

6. Content Analysis for the Social Sciences.... p. 598; Qualitative Research Methods for.... p. 242 - 243.

از مضمون‌های روایی معتبر با رعایت نکات زیر، استفاده شده: ۱. گزینش عبارت‌های معتبر سندی به عنوان شواهد اصلی و استفاده از روایات دیگر به عنوان مؤید؛ ۲. سنجش اعتبار سندی روایت‌ها بر اساس ارزیابی‌های منابع زیر: روضة المتقین، مرآة العقول، ملاذ الأخیار و دانشنامه درایة النور. همچنین ۱۵۶ عبارت قرآنی و حدیثی، گزینش و برداشت‌های حاصل از ۲۷ عبارت، به عنوان شاهد، ارائه شده‌اند.

۳. چارچوب مفهومی

این بخش به تعریف سه مقوله تحقیق می‌پردازد که از مؤلفه‌های بنیادی ایده حفظ نظم اجتماعی‌اند. بر اساس یافته‌های دانش بافت، شناسایی و تدوین شده‌اند. و هم‌زمان، با برخی عبارت‌های قرآنی و حدیثی‌ای که ویژگی‌ها و آثار امر به معروف و نهی از منکر را توضیح می‌دهند، هم‌خوانی دارند.^۱ لذا، به کار بازخوانی اجتماعی آن عبارت‌ها و توضیح این ویژگی‌ها و آثار می‌آیند. و جایگاه این فریضه را، به عنوان راهبرد اسلامی و بومی حفظ نظم اجتماعی یا ارتباطش را با این ایده، نشان می‌دهند.

۳-۱. کنترل غیررسمی

کنترل رسمی بیان‌گر اقدامات دولتی و دارای ضمانت اجراهای الزام‌آور است. کنترل غیر رسمی، واکنش‌های مردمی و متکی بر اصول اخلاقی، آداب و رسوم و ارزش‌ها و هنجارهای عرفی جامعه است که با سازوکارهای بیرونی و درونی زیر صورت می‌پذیرند: تأیید، تمجید، تحقیر، کناره گرفتن، طرد، بی‌اعتنایی، تمسخر، سرزنش، نیاز به محبت و احترام و بیم از داوری منفی یا طرد دیگران و...^۲

خوانش پلیس جامعه‌محور، ایده حفظ نظم اجتماعی را به منابع کنترل رسمی و، نهایتاً، توسعه آن‌ها به همکاری‌های مردمی، محدود می‌کند. اهتمام و ظرفیت این ایده در پوشش دادن به گستره وسیع نقض هنجارهای غیررسمی و مقابله با آن‌ها را نادیده می‌گیرد. و از بهره‌گیری از شمار مهمی از منابع کنترل غیررسمی و، به‌ویژه، از بسیاری از منابع بومی و دینی

۱. پیش‌فرض مقاله، آن است که مفهوم‌ها و ایده‌های متعلق به حوزه‌ها و چارچوب‌های فکری متفاوت در علوم انسانی و اجتماعی می‌توانند هم‌گرا یا هم‌خوان باشند. این علوم و گزاره‌های قرآنی و حدیثی، دغدغه‌ها، ایده‌ها و مفهوم‌های مشترکی دارند. و برگردان آن‌ها به زبان یکدیگر ممکن است.

2. Encyclopedia of Social Deviance. p. 372 - 373 .

برای تفصیل بیشتر، ک: جامعه‌شناسی کجروی، ص ۵۰۱-۵۱۸.

این عرصه، غافل است. شاهد آن که کانون توجه منابع فارسی‌زبانی که از این خوانش گرفته‌اند، مضمون‌هایی چون جرم (نقض هنجار رسمی)، مجرم، کنترل یا پیشگیری از جرم، سیاست جنایی و برنامه‌ها و اقدامات پلیس است. و آن را بخشی از یک سیاست جنایی مشارکتی و یک راهبرد در سازمان نیروی پلیس که با تغییر در اهداف، مأموریت‌ها، ساختارها و عملکرد آن همراه است، می‌دانند.^۱

در مقابل، کانون اغلب خوانش‌های دیگر، تعمیم کنترل اجتماعی به عرصه غیررسمی و توسعه کارگزاران آن به سطح خانواده، محله، اجتماع و جامعه است. نکات زیر، برخی شواهد این ادعا هستند:

یک. برخی، مدعی وفاق بر این نکته‌اند که کانون توجه حفظ نظم اجتماعی، طیف گسترده‌ای از مشکلات محله‌ها (بی‌نظمی، احساس ناامنی و...) است.^۲ و برخی با محوری شمردن نقش هنجارهای غیررسمی، تعبیر حفظ نظم اجتماعی بدون پلیس را مطرح کرده‌اند.^۳ دو. عمده نظریه‌های پشتیبان حفظ نظم اجتماعی، کنترل غیررسمی را منبع مهم کاهش آسیب‌ها می‌دانند؛ مثلاً، شاو و مک‌کی، علت اصلی آسیب‌ها را تحلیل رفتن عوامل اقتدار در سطح خانواده و محله می‌شمردند. و راه را تکیه بر ظرفیت‌های ذاتی محله‌ها، از جمله، توان‌افزایی ساکنان، ایجاد و تقویت پیوند رهبران محلی با جوانان، یعنی تحرک بخشیدن به منابع کنترل غیررسمی می‌دانند. برخی بر آن‌اند منابع کنترلی محله‌ها سه سطح شخصی، محلی و عمومی دارند. سپس، سطح شخصی را (که در شبکه‌های خانوادگی و اجتماعی وجود دارد) مهم‌ترین و مؤثرترین منابع و سطح عمومی (یا پلیس و کارگزاران دولتی) را آخرین خط دفاعی می‌دانند.^۴

۳ - ۲. جامعه محوری

در خوانش پلیس جامعه‌محور، جامعه محوری عمدتاً بیان‌گر ارتباط و حمایت دوسویه

۱. «رویکرد جامعه‌محوری پلیس»، ص ۱۲۱؛ «ارزیابی اجرای رویکرد پلیس جامعه‌محور در ایران...»، ص ۱۲۷ - ۱۲۸؛ «آسیب‌شناسی رویکرد جامعه‌محوری در نیروی انتظامی»، ص ۱۰۹، ۱۱۳، ۱۲۷.

2. Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. p. 417 - 418.

3. Community Policing Without the Police?... p. 55.

4. Community Policing: A Contemporary Perspective; p. 335 - 336.

پلیس و واحدهای اجتماعی و مشارکت آن‌ها در حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی است؛^۱ اما نکات زیر، نشان می‌دهند که ایده حفظ نظم اجتماعی بر مفهوم وسیع‌تری از جامعه محوری، تکیه دارد:

یک. محققان، نیروی حیاتی و ستون فقرات حفظ نظم اجتماعی را مردم و واحدهای اجتماعی و اصول حاکم بر این ایده را به شرح زیر می‌دانند:

تغییر ماهیت مقابله با آسیب‌ها، حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی به عنون مسئولیت و کار مردم و واحدهای اجتماعی،

وارد کردن مردم و واحدهای اجتماعی در این عرصه‌ها به عنون اولویت اول، افزایش انگیزه، آگاهی‌ها و مراقبت‌های آنان در این زمینه، توسعه ظرفیت‌های رهبران اجتماع‌های محلی و سازمان‌های مدنی و... در این عرصه‌ها، هدایت این ایده به دست یا به صلاحدید کنشگران محلی یا نقش فعال و خلاق اجتماع در تعیین مسیر و فنون اجرای آن.^۲

اهمیت این نکته تا آنجاست که، چنان‌که گذشت، برخی مضمون حفظ نظم اجتماعی بدون پلیس را مطرح کرده‌اند. و وجه تمایز پلیس را ظرفیت خاص آن در مشروعیت اعمال قوه قهریه می‌دانند.^۳ برخی دیگر بر آن‌اند که در حفظ نظم اجتماعی، «همه مردم پلیس‌اند». و نیروی پلیس با این ویژگی از مردم، متمایز می‌شود که اعضایش، حقوق می‌گیرند تا تمام وقت به این امر بپردازند.^۴

دو. برخی به خوانشی از این ایده اشاره کرده‌اند که کنترل رسمی در آن کم‌رنگ است و پلیس را بیگانه می‌داند. و بر آن‌اند که از جمله، عوامل زیر، این خوانش را شکل داده‌اند: رویکرد نظامی پلیس (در بحرین و افغانستان)، پیشینه ستیزان با اقلیت‌های قومی (در امریکا)،^۵ برخوردهای غیردلسوزانه و تبعیض آمیزش در اجتماعات مهاجرنشین^۶ و عملکرد

۱. «رویکرد جامعه محوری پلیس»، ص ۱۱۸ - ۱۲۰؛ «ارزیابی اجرای رویکرد پلیس جامعه محور در ایران...»، ص ۱۳۳ - ۱۳۵.

2. Community Policing in Indigenous Communities. p. 146, 149; Community Policing: A Contemporary Perspective. p. 15 - 16; Community Policing: International.... p. 216.

3. Community Policing Without the Police?... p. 55, 69.

4. Community Policing: A Contemporary Perspective. p. 29.

5. Community Policing in Indigenous Communities. pp. 3 - 5, 141 - 142.

6. Encyclopedia of Social Deviance. p. 374.

آن در مناطق محروم که، با وجود نیاز بیشتر به مداخله مثبت این نیرو، غالباً چهره خشن و سرکوبگرش را دیده‌اند.^۱

سه. برخی توجه داده‌اند که حفظ نظم اجتماعی در چین، به تبع پیشینه تاریخی و سنتی این کشور، ماهیتی غیرمتمرکز و غیررسمی دارد. همواره از سوی اجتماعات و سازمان‌های محلی و خانواده، طایفه و وابستگان نزدیک، اجرا شده است. نقش دولت، تأیید و پشتیبانی دولت و نقش پلیس، تکمیلی و تسهیل‌گری بوده و، تا به امروز، تجربه موفقی به شمار آمده است.^۲

چهار. برخی، یک مشخصه حفظ نظم اجتماعی را تأثیر عمیق از سنت‌ها و ساختارهای فرهنگی و اجتماعی، شیوه‌های سنتی حفظ نظم و گفتمان‌های ایدئولوژیک و فرهنگی حامی این شیوه‌ها می‌دانند.^۳ در این زمینه از پلیس مردمی در افغانستان یاد می‌شود که بر حفظ شالوده ساختارهای سنتی جامعه و توسعه ظرفیت‌های رهبران اجتماع‌های محلی و سازمان‌های مدنی تأکید می‌کند.^۴

۳ - ۳. مسئولیت اجتماعی

واژه مسئولیت اجتماعی، بیان‌گر دو نکته زیر است:

مسئولیت مردم و واحدهای اجتماعی در ازای اثر تصمیم‌ها و کنش‌هاشان بر جامعه و محیط.^۵

این وظیفه آن‌ها که با حفظ توازن بین صرفه شخصی و محیط، در مجموع، به سود محیط و جامعه، عمل کنند؛ خواه به شکل انفعالی (یا پرهیز از درگیر شدن در اعمالی که، از نظر اجتماعی، زیان‌بارند) و خواه فعال (یا انجام کنش‌هایی که به پیشبرد هدف‌های اجتماعی می‌انجامند).^۶

1. The Police Response to Crime. p. 488.

2. Community Policing in China:.... p. 128.

3. Community Policing: International....p. viii.

4. Community Policing in Indigenous Communities. p. 145 .

به همین شکل، توجه به راهبردهای فرهنگ بومی، مثلاً، روابط خویشاوندی و سنت ریش سفیدی یا نهادهای دینی و اجتماعی را یک اصل اساسی در جلب مشارکت مردمی می‌دانند (رویکرد جامعه‌محوری پلیس، ص ۱۳۴ - ۱۳۷). و در مقابل، اجرای این ایده در بحرین را، که با نفی کاربست‌های بومی (مانند میانجی‌گری زعمای قبیله یا روستا) همراه است، نوعی طنز (irony) نامیده‌اند (Ibid, p. 3 - 4).

5. Social Responsibility:.... p. 1 - 3.

6. Performance Standards for Social Responsibility. p. 31.

مسئولیت اجتماعی، جایگاه مهمی در ایده حفظ نظم اجتماعی - و به شکل عام، منابع کنترل غیررسمی - و آثار مهمی در کارایی آن‌ها دارد. این جایگاه و آثار، از جمله بانکات زیر، بیان می‌شود:

۱. افزایش انگیزه و مراقبت یا تقویت حس مسئولیت مردم و واحدهای اجتماعی در مقابله با آسیب‌ها، حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی از اصول حاکم در این عرصه است.
۲. کارایی منابع غیررسمی و فزونی آن بر کارایی منابع رسمی، منوط به وجود شرایط اجتماعی و هم‌پسته زیراست که خود، نشانه قوی بودن حس مسئولیت اجتماعی در اعضای جامعه‌اند: شبکه متراکم وابستگی‌های متقابل بین افراد، دوسویه بودن تکلیف‌ها و تعهدهای فرهنگی قوی به آن‌ها.^۱

۳. ورود در کنترل غیررسمی، زمینه درگیر شدن عملی در ناهمانندی‌ها و تعارض‌ها و حل آن‌ها (یا قرار گرفتن در چارچوب‌های اجتماعی چالشی^۲) است. و این، نوعی پیشگیری یا درمان آسیب‌های جوامع نوین است که، از جمله، رشد شخصیت را در مرحله خودمحوری^۳ نوجوانانه که فرد، دیگران و نیازهایشان را نادیده می‌گیرد، متوقف و با این بی‌تفاوتی، روابط بین افراد را تهدید می‌کند.^۴
۴. فرهنگ‌سازی در جهت تقویت مسئولیت اجتماعی و حس تعلق به جامعه و نیز درونی‌سازی ارزش‌ها و هنجارها (که یک راه تقویت این دو عامل است) از اصول جلب مشارکت مردم در کنترل غیررسمی است.^۵

۴. دیدگاه قرآن و روایت‌های اهل بیت علیهم‌السلام

در سطور قبل، سه مقوله کنترل غیررسمی، جامعه‌محوری و مسئولیت اجتماعی و پیوند آن‌ها با ایده حفظ نظم اجتماعی، تعریف شدند. این مقوله‌ها، از مؤلفه‌های بنیادی این ایده‌اند. هدف و ظرفیتش را در توسعه کارگزاران کنترل اجتماعی و حفظ نظم به سطح خانواده، محله و اجتماع و نیز پوشش دادن به گستره وسیع نقض هنجارهای غیررسمی نشان می‌دهند.

در ادامه، دیدگاه قرآن و حدیث درباره جایگاه این مقوله‌ها در امر به معروف و نهی از منکر، بررسی می‌شود. این دیدگاه در قالب گزاره‌هایی ارائه می‌شود که دو ویژگی زیر را دارند: حاوی برداشت‌های معتبر از عبارت‌های قرآنی و حدیثی‌اند و در پرتو مبانی فراتجربی آموزه‌های اسلامی - که از گزاره‌های علوم اجتماعی متمایزشان می‌کنند - فهمیده می‌شوند. همچنین بر اساس قاعده برگ در ازای

1. Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. pp. 4820 - 4823.

2. challenging social matrix.

3. self - centeredness.

4. Uses of Disorder... 137 - 138; Disorder and decline. pp. 7 - 8.

۵. رویکرد جامعه‌محوری پلیس، ص ۱۳۴ - ۱۳۵.

استناد هر مقوله به عبارت‌های قرآنی و حدیثی، سه گزاره شاهد ارائه می‌شود.^۱

۴ - ۱. کنترل غیررسمی

برای بیان تحلیل آموزه‌های اسلامی از جایگاه کنترل غیررسمی در این فریضه به ذکر مختصر چهار نکته بسنده می‌شود:

این فریضه، راهبردی در جهت تأیید و ترویج کنش‌های موافق و همخوان با ارزش‌ها و هنجارها (معروف) و انکار و مقابله با کنش‌های ناهمخوان با آن‌ها (منکر) است.^۲

این ارزش‌ها و هنجارها می‌توانند رسمی یا غیررسمی باشند.^۳

تأیید و ترویج کنش‌های موافق و همخوان با ارزش‌ها و هنجارهای رسمی و انکار و مقابله با کنش‌های ناهمخوان با آن‌ها بر عهده حکومت و کارگزاران کنترل رسمی است.^۴

تأیید و ترویج کنش‌های موافق و همخوان با ارزش‌ها و هنجارهای غیررسمی و انکار و مقابله با کنش‌های ناهمخوان با آن‌ها نیز به کارگزارانی تعمیم یافته که در سطح خانواده، محله، اجتماع و مانند آنند. گزاره‌های زیر، شواهد این ادعا هستند:

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۱	سوره آل عمران، آیه ۱۱۰	شما بهترین امتی هستید که... پدیدار شده‌اید. ادای این فریضه از ویژگی‌های تعامل به پسندیده، امر و از ناپسند، نهی می‌کنید...	اجتماعی در جامعه و امت اسلامی است.
۲	سوره توبه، آیه ۷۱	و مردان و زنان مؤمن... یکدیگر را به پسندیده، امر و از ناپسند، نهی می‌کنند...	امر به معروف و نهی از منکر، ویژگی نوعی کنش‌های مؤمنان در مناسبات اجتماعی آنان است.

۱. از نظر برگ، یک قاعده تجربی اطمینان‌آور برای مستند شدن تفسیرهای یک متن، ارائه حداقل سه شاهد مستقل برای هر تفسیر است (Qualitative Research Methods..., pp. 134 - 135).

۲. این بیان، موارد زیر را در بردارد: تأیید و ترویج فعل موافق و همخوان با ارزش‌ها و هنجارها و ترک فعل ناهمخوان با آن‌ها و همچنین انکار و مقابله با فعل مخالف و ناهمخوان با ارزش‌ها و هنجارها و ترک فعل همخوان با آن‌ها.

۳. شواهد این برداشت، نکات زیر در فرهنگ‌های قرآنی، تفاسیر قرآن و منابع فقهی درباره معنا و کاربرد معروف و منکرند:

۱. پیوند شناخت مصداق‌هاشان به تشخیص عقل، عقلاً یا عرف جامعه یا تعریف‌شان به مطلق نیکی و بدی (به ترتیب، التحقیق...، ج ۸، ص ۹۸ - ۹۹؛ مفردات...، ص ۵۶۱، ۵۶۲؛ المیزان، ج ۳، ص ۳۷۲ - ۳۷۳؛ من وحی القرآن، ج ۶، ص ۲۰۳؛ نمونه، ج ۳، ص ۳۵)؛ ۲. قابلیت امر به معروف و نهی از منکر در مستحبات و مکروهات (التبیین، ج ۲، ص ۵۴۹؛ جواهر الکلام، ج ۲۱، ص ۳۵۶ - ۳۵۸؛ تحریر الوسیله، ج ۱، ص ۴۶۳)؛ یا امر به معروف نسبت به مستحبات (روض الجنان...، ج ۴، ص ۴۸۱؛ الروضة البهیة...، ج ۲، ص ۴۰۹ - ۴۱۴؛ شرائع الإسلام...، ج ۱، ص ۳۱۰؛ منهج الصالحین (حکیم)، ج ۱، ص ۴۸۷).

۴. ر.ک: حسبه: یک نهاد حکومتی؛ آیین شهرداری...؛ حسبه یا نظارت...

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۳	امام رضا <small>علیه السلام</small>	سبب تشریح نماز جماعت... مساعدت در نیکوی و تقوی و بازداری از بسیاری نافرمانی های خداست... ^۱	در نماز جماعت، که اجتماعی دینی است، کنش های هم سو، تقویت و کنش های ناهم سو، منع می شوند.

۴ - ۲. جامعه محوری

جامعه محوری بودن امر به معروف و نهی از منکر با توجه به چهار ویژگی زیر - که شاخص های جامعه محوری در ایده حفظ نظم اجتماعی اند - در این فریضه آشکار می شود:^۲

یک. حضور مردم و واحدهای اجتماعی در اجرای این فریضه. این ویژگی را، از جمله، شواهدی نشان می دهند که در جدول قبل آمدند.

دو. گزاره های جدول زیر، بیان گر آن اند که آموزه های اسلامی، این فریضه را وظیفه و کار مردم و واحدهای اجتماعی می دانند:

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۱	سوره تحریم، آیه ۶	ای آنان که ایمان آورده اید، خود و خویشان تان را بازداشتن از خسارت اخروی، از طریق امر به اطاعت خداوند و نهی از نافرمانی و وظیفه مسلمانان در رابطه با خانواده و خویشان است.	
۲	امام باقر <small>علیه السلام</small>	... همانا امر به معروف و نهی از منکر، راه پیامبران و روش و برنامه صالحان است. ^۳	این فریضه، مؤلفه مهمی در مناسبات اجتماعی مؤمنان، رهبران معنوی و گروه های مرجع مسلمانان با اعضای جامعه اسلامی است.
۳	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>	... اگر با مردم معاشرت نداشته باشی، چگونه امر به معروف و نهی از منکر خواهی کرد؟... ^۴	این فریضه، مؤلفه جدایی ناپذیر مناسبات اجتماعی مسلمانان با دیگران است.

سه. گزاره های آتی، بیان گر اهمیت و اولویت تحقق فراگیر این فریضه در جامعه از نگاه اسلام اند، آیه

۱. عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، ص ۱۰۹.

۲. گزاره های متعددی نیز بیان گر شاخص هایی مانند توسعه ظرفیت های مردم و واحدهای اجتماعی در اجرای این فریضه اند، اما مجال محدود، مانع بیان شان شده است.

۳. الکافی، ج ۵، ص ۵۵ - ۵۶، ح ۱.

۴. النوادر، ص ۲۶.

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۱	سوره آل عمران، آیه ۱۱۰	شما بهترین امتی هستید که... پدیدار شده‌اید. به پسندیده، امر و از ناپسند، نهی می‌کنید...	تحقق این فریضه در سطح جامعه، بالاترین فضیلت آن است.
۲	امام باقر <small>علیه السلام</small>	... امر به معروف و نهی از منکر... فریضه بزرگی است که با آن، فریضه‌ها برپا، راه‌ها امن... و آن‌ها که به ستم گرفته شده‌اند، باز گردانده می‌شوند و توسعه اجتماعی در جامعه است. زمین آباد می‌گردد... و کار، راست می‌آید... ^۱	این فریضه، زمینه عینیت یافتن و اجرایی شدن ارزش‌ها و هنجارها و تحقق امنیت، عدالت و توسعه اجتماعی در جامعه است.
۳	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>	همانا خداوند... مؤمن ضعیفی را که دین ندارد، مبعوض می‌دارد. [پرسیدند: مؤمنی که دین ندارد، کیست؟ فرمود:] آن‌که از ناپسند، نهی نمی‌کند. ^۲	اهتمام نداشتن به نهی از منکر در حد بی‌دینی مبعوض می‌دارد. و سبب قرار گرفتن در معرض بغض خداست.

چهار گزاره‌های جداول زیر، بیان‌گر دو دسته تدابیر آموزه‌های اسلامی در جهت افزایش انگیزه، آگاهی و مراقبت مردم و واحدهای اجتماعی در عرصه‌های مقابله با آسیب‌ها، حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی و مشخصاً، اجرای امر به معروف و نهی از منکر در سطح جامعه‌اند: قابل مؤاخذه شمردن یا بیان پیامدهای منفی نبود یا ضعف مشارکت یا مراقبت در عرصه‌های یاد شده یا اهتمام نداشتن به اجرای این فریضه (جدول اول) و بیان پیامدهای مثبت اجرای آن (جدول دوم).

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۱	سوره بقره، آیه ۲۵۱	... اگر خداوند، برخی مردم را به وسیله برخی دیگر دفع نمی‌کرد، قطعاً زمین را فساد فرا می‌گرفت...	مشارکت نکردن مردم در مقابله با آسیب‌ها، حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی، زمینه فراگیری فساد در جوامع و نظام‌های اجتماعی و متوجه همه جامعه و حیات اجتماعی اعضای آن است.
۲	سوره حج، آیه ۴۰	... اگر خدا برخی مردم را به وسیله برخی دیگر دفع نمی‌کرد، دیرها، کلیساها، کنیسه‌ها و مساجد که نام خدا را در آن‌ها بسیار می‌برند، حتماً ویران می‌شدند...	مشارکت نکردن مردم در مقابله با آسیب‌ها، حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی، زمینه آسیب دیدن باورها و ارزش‌ها و نمادهای آن‌ها در سطح جامعه می‌برند، حتماً ویران می‌شدند... است.
۳	امام علی <small>علیه السلام</small>	امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که خداوند اشرار را بر امورشان مسلط سازد... ^۳	سلطه بدان بر امور و منابع قدرت و ثروت، پیامد اجتماعی ترک این فریضه در جامعه است.

۱. الکافی، ج ۵، ص ۵۵ - ۵۶، ح ۱.

۲. همان، ص ۵۹، ح ۱۵.

۳. همان، ج ۷، ص ۵۲.

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۴	سوره توبه، آیه ۱۱۲	[مؤمنان]... امر کننده به پسندیده و نهی کننده از ناپسند... هستند... و مؤمنان را مژده ده.	خداوند، امرکنندگان به پسندیده و نهی کنندگان از ناپسند را به پاداشی بزرگ، مژده داده است.
۵	پیامبر ﷺ	مادام که مردم امر به معروف و نهی از منکر کنند... پیوسته در خیر و خوبی خواهند بود... ^۱	تحقق این فریضه در سطح جامعه، زمینه برخوردار شدن مستمر جمع از منابع مناسب معیشتی است.
۶	فاطمه زهرا <small>رضی الله عنها</small>	... خداوند، امر به معروف را برای صلاح عموم... واجب کرد... ^۲	امر به معروف، زمینه‌ساز تحقق مصالح و بهینه شدن حیات اعضای جامعه است.

۴ - ۳. مسئولیت اجتماعی

جایگاه و آثار مسئولیت اجتماعی در امر به معروف و نهی از منکر با بیان نکاتی توضیح داده می‌شوند که درباره آثار و جایگاه این عنصر در کنترل غیررسمی و منابع معاصر آن، ذکر شدند. یافته‌ها در قالب چهار دسته گزاره، ارائه می‌شوند. و نشان می‌دهند آموزه‌های اسلامی، مسئولیت اجتماعی را، در این فریضه، دارای جایگاه و آثار مورد نظر می‌دانند. یک گزاره‌های زیر، شواهد تقویت مسئولیت اجتماعی و حس تعلق به جامعه و اعضایش، منع بی‌تفاوتی افراد و واحدهای اجتماعی نسبت به یکدیگر و به وقایع و شرایط پیرامون و فرهنگ سازی آموزه‌های اسلامی در این زمینه‌ها هستند:

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۱	پیامبر ﷺ	مردم، روزی خوار خدایند. پس، محبوب‌ترین‌شان نزد او، آن است که برای روزی خوارانش سودمند باشد... ^۳	سود رساندن فردی و جمعی به دیگران از بالاترین فضیلت‌ها در مناسبات اجتماعی است.
۲	پیامبر ﷺ	آن‌که صبح کند و اهتمامی به امور مسلمانان نداشته باشد، از ایشان نیست... ^۴	لازمه مسلمانی، مسئولیت و اتمام به نیازهای فردی و جمعی اجتماع مسلمانان و اعضای آن است.
۳	امام صادق <small>علیه السلام</small>	مؤمن، برادر مؤمن است؛ چون تسی که بخشی از آن، دردمند شود و درد را بخش‌های دیگر حس کنند... ^۵	ویژگی مؤمن، همدردی و مسئولیت در برابر رنج‌ها و نیازهای اجتماع مؤمنان و اعضای آن است.

دو گزاره‌های زیر از توجه به تقویت وابستگی‌های متقابل، ایجاد و تقویت تعهد به تکلیف‌ها و دوسویه بودن آن‌ها می‌گویند که - چنان‌که گذشت - کارایی منابع کنترل غیررسمی را می‌افزایند:

۱. تهذیب الأحکام، ج ۶، ص ۱۸۱، ح ۲۲.
۲. من لایحضره الفقیه، ج ۳، ۵۶۸، ح ۴۹۴۰.
۳. الکافی، ج ۲، ص ۱۶۴، ح ۶.
۴. همانجا، ح ۵.
۵. همان، ص ۱۶، ح ۴.

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۱	امام صادق <small>علیه السلام</small>	... آن که از [یاری] مردم دست کشد، فقط یک دست را از آن‌ها باز می‌دارد. اما آن‌ها دستان بسیاری از او نیازمندند. و نیاز فرد به جمع بیش از نیاز آن‌ها باز می‌دارند. ^۱	افراد به یکدیگر و همیاری دوسویه هم از آن‌ها باز می‌دارند. اما آن‌ها دستان بسیاری از او نیازمندند. و نیاز فرد به جمع بیش از نیاز آن‌ها باز می‌دارند.
۲	امام صادق <small>علیه السلام</small>	آیا مردی از شما شرم نمی‌کند که همسایه‌اش، حق شناس او باشد و او حق شناسی همسایه‌اش نکند؟ ^۲	حقوق و تکالیف اعضای جامعه نسبت به یکدیگر و مسئولیت آنان در این عرصه، دوسویه است.
۳	پیامبر <small>صلی الله علیه و آله</small>	... همه، نگهبان و تدبیرگر [هم] و... مسئول افراد تحت نگهبانی و تدبیرگری خود هستید... ^۳	همه اعضای جامعه اسلامی مسئولیتی دوسویه و متقابل نسبت به یکدیگر دارند.

سه. گزاره‌های زیر، مردم و واحدهای اجتماعی را به درگیری در ناهمانندی‌ها و تعارض‌ها، ترغیب می‌کنند و آن‌ها را در این زمینه و در بی‌تفاوت نبودن نسبت به هم و کنش‌هاشان، مسئول می‌دانند:

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (عبارت مرتبط)	گزاره
۱	سوره تحریم، آیه ۶	ای آنان که ایمان آورده‌اید، خود و خویشان‌تان را از آتش... نگاه دارید...	مؤمنان در برابر کنش‌های اعضای خانواده و انحرافشان از ارزش‌ها و هنجارها، مسئول و موظف به هدایت آن‌ها هستند.
۲	امام علی <small>علیه السلام</small>	... خدا از دانیان، پیمان گرفته که در برابر شکم‌پارگی ستمگر و گرسنگی ستم‌دیده، قرار و آرام نگیرند... ^۴	مسئولیت دانیان در برابر جامعه و اعضایش، عدم بی‌تفاوتی در موارد وقوع ستم و ستم‌دیدگی است.
۳	امام صادق <small>علیه السلام</small>	بی‌گناهان را به گناه مقصران مواخذه می‌کنم... چون درمی‌یابید فردی، آنچه شما و مرا زشت می‌کند، انجام داده و با او هم‌نشین... می‌کنید... پس اگر آنگاه که... قالب بازداری از ناروایی‌ها انجام دهند. فهمیدید... بازشان می‌داشتید... بهتر بود. ^۵	مسلمانان در ازای کنش‌های یکدیگر، مسئول و موظف‌اند مسئولیت‌شان را در قالب بازداری از ناروایی‌ها انجام دهند.

چهار. در ادامه موارد قبل، شواهد زیر، افراد و واحدهای اجتماعی را موظف می‌دانند مسئولیت خود در برابر کنش‌های یکدیگر را در قالب امر به معروف و نهی از منکر، ادا کنند. بدین شکل، مسئولیت اجتماعی را از زمینه‌های اجرایی شدن این فریضه قلمداد می‌کنند:

۱. همان، ج ۲، ص ۶۴۳، ح ۶.

۲. همان، ج ۸، ص ۱۴۶، ح ۱۲۱.

۳. الجامع الصحیح، ج ۶، ص ۸.

۴. نهج البلاغه، ص ۵۰، خطبه ۳.

۵. الکافی، ج ۸، ص ۱۵۸، ح ۱۵۰.

ردیف	آیه / روایت	ترجمه (بند مرتبط)	گزاره
۱	سوره اعراف، آیه ۱۶۴	...گفتند چرا گروهی را پند می‌دهید که خدا هلاکشان می‌کند... گفتند تا عذری باشد نزد پروردگارتان...	امر به معروف و نهی از منکر، ادای تکلیف الهی مؤمنان در برابر جامعه و اعضای آن است.
۲	سوره مائده، آیه ۶۳	چرا دانشمندان ربّانی و عالمان دین، آنان را از سخن گناه [آلود] و حرام خواری‌شان، منع نمی‌کنند؟...	داناتان و رهبران دینی در قبال وقوع گناه در جامعه، مسئول و در ترک نهی از منکر، قابل مؤاخذه‌اند.
۳	امام سجاده <small>علیه السلام</small>	... حق برادرت، آن است که نصیحتش ^۱ کنی... حق همسایه‌ات آن است که، اگر... می‌پذیری، نصیحتش کنی... حق دوست، آن است که... از گناهی که می‌خواهد انجام دهد، بازش داری... و حق هم‌کیشان... اهتمام به اصلاح آن‌ها است... ^۲	توصیه و راهنمایی خیرخواهانه به پسندیده، منع ناپسند و اصلاح کنش‌ها از مسئولیت‌ها و حقوق مسلمانان نسبت به یکدیگر است.

در همین زمینه، باید از آرای شماری از مفسران قرآن و شارحان حدیث یاد کرد که مسئولیت اجتماعی را از مبانی تشریح این فریضه به شمار آورده‌اند.^۳

۵. یافته‌ها و تأمل‌ها

مقاله پیش‌رو، بخشی از یک طرح پژوهشی است که بنا دارد دیدگاه متون مقدس اسلامی در زمینه تبیین و مقابله با آسیب‌های اجتماعی را در قالب یک الگوی نظام‌مند، شناسایی و ارائه کند.^۴ به سبب گستردگی این دیدگاه و فراوانی مضمون‌های دینی مرتبط، کار با شناسایی قطعه‌های مختلف این الگو دنبال شده است. این مقاله، قطعه‌ای از نظام کنترل اجتماعی اسلامی را تحلیل و آن را به زبان فهم‌پذیر در علوم اجتماعی برگردان کرده است. یافته‌ها نشان می‌دهند قرآن و روایت‌های اهل بیت علیهم‌السلام، امر به معروف و نهی از منکر را در عرصه مقابله با آسیب‌ها و تأمین نظم و امنیت عمومی، دارای ویژگی‌های زیر می‌دانند:

۱. واژه نصیحت، با لحاظ نکات زیر، با امر به معروف و نهی از منکر هم‌پوشی دارد: ۱. بند منقول زیر از امام علی علیه السلام که نهی از معصیت را مصداق نصیحت می‌شمرد: «... وَ مِنْ نَصِيحَتِهِ [الْمَرْءُ الْمُؤْمِنُ] نَهْيُهُ أَخَاهُ عَنْ مَعْصِيَتِهِ...» (اعلام الدین...، ص ۱۲۷). ۲. آرای شارحان حدیث و تعریف فرهنگ‌های لغت که نصیحت را شامل برخی ابعاد این فریضه، مانند الارشاد به مصالح و پرهیز دادن، و دارای هم‌پوشی با آن‌ها می‌دانند (مرآة العقول...، ج ۴، ص ۳۲۵، ۳۲۴؛ شرح نهج البلاغه (ابن ابی‌الحدید)، ج ۱۸، ص ۱۹۵؛ شرح أصول الکافی، ج ۹، ص ۲۹؛ التحقیق...، ج ۱۲، ص ۱۳۷).
۲. من لایحضره الفقیه، ج ۲، ص ۶۲۵، ۶۲۲، ح ۳۲۱۴.
۳. ر. ک: الفرقان...، ج ۲۸، ص ۴۴۱؛ من وحی القرآن، ج ۱۱، ص ۲۱۸؛ الکاشف، ج ۷، ص ۳۶۵؛ من هدی القرآن، ج ۱، ص ۶۳۴؛ مجموعه آثار، ج ۳، ص ۲۶۴.
۴. این طرح با نام جامعه‌شناسی کجروی: با رویکرد اسلامی و در قطعات متعددی در پژوهشگاه حوزه و دانشگاه در حال اجراست.

۱. هنجارهای رسمی و غیررسمی و نقض آن‌ها را پوشش می‌دهد؛
 ۲. بخشی از محتوای آن، حضور فعال مردم و واحدهای اجتماعی در عرصه ترویج راست روی، مقابله با آسیب‌ها و تأمین نظم و امنیت عمومی است؛
 ۳. حضور فعال در عرصه‌های یاد شده را کار و وظیفه مردم و واحدهای اجتماعی می‌داند؛
 ۴. برخی اصول مورد عنایت در تشریح و اجرای آن، عبارت‌اند از: اجرای فراگیر در سطح جامعه، عمومیت حضور مردم و واحدهای اجتماعی و افزایش انگیزه، آگاهی و مراقبت آن‌ها در این عرصه؛
 ۵. شالوده اجرای آن، مسئولیت اجتماعی یا حس مسئولیت مردم و واحدهای اجتماعی نسبت به شرایط اجتماعی و کنش‌های اعضای جامعه است؛
 ۶. عناصر زیر، لازمه اجرای (فراگیر) آن و مورد اهتمام آموزه‌های اسلامی‌اند: تقویت حس مسئولیت اجتماعی در مردم و واحدهای اجتماعی و دور ساختن آن‌ها از بی‌تفاوتی، از جمله، از طریق تقویت وابستگی‌های متقابل و ایجاد یا تقویت تعهدهای دوسویه آنان به تکالیفی که نسبت به هم دارند.
- از سوی دیگر، بازخوانی ایده حفظ نظم اجتماعی، نشان می‌دهد این ویژگی‌ها، عناصر بنیادی این ایده و مؤلفه‌های اصلی تحقق فراگیر آن در سطح جامعه‌اند. بدین شکل، این مقاله، زمینه ارائه این پیشن‌ها و پژوهشی و کاربردی است که: این فریضه، به عنون بدیل اسلامی ایده حفظ نظم اجتماعی، آماج پژوهش‌های بنیادی و کاربردی قرار گیرد. و با رعایت اصول و موازین اثربخشی سیاست‌ها و برنامه‌های اجرایی و همچنین بهره‌گیری از دو مؤلفه زیر، زمینه استفاده از ثمرات فردی و اجتماعی اجرایی شدن آن فراهم آید:
- پیشینه محکم تشریح دینی و سنتی و سابقه تاریخی و اجرایی آن‌ها در کشور. ویژگی‌هایی که، به طور خاص یا به عنون یک راهکار دینی، دارد. و چنانکه گذشت، به میزان قابل توجهی بر کارایی و اثربخشی اجرای آن می‌افزاید.
- درباره این تحقیق، همچنین دو نکته زیرشایان توجه‌اند:
- یک. ناشناخته ماندن راهکارهای کنترلی اسلامی و آثاری که در تنظیم و بهینه‌سازی حیات فردی و جمعی اعضای جامعه و در زمینه مقابله با آسیب‌ها، حفظ نظم و تأمین امنیت عمومی دارند، یک علت بی‌اقتبالی به این راهکارها - و مشخصاً، امر به معروف و نهی از منکر - در کشور است. شاهد ادعا نیز نادر بودن پژوهش‌هایی است که آن‌ها، به ویژه این

فریضه را از این منظر بررسی کرده‌اند؛ حال آن‌که شناخت این جایگاه و کارکردها، هم در معرفی و اجرای هر نهاد و تأسیس قانونی و اجتماعی ضرورت دارد و هم در ایجاد اقبال عمومی و انگیزش اجرای آن‌ها در سیاست‌گذاران و مدیران مؤثر است.

لذا محتوای مقاله، بیش از آن‌که مقایسه‌ای بین دو ایده مطرح در دو نظام متفاوت باشد، بررسی حضور مؤلفه‌هایی در امر به معروف و نهی از منکر است که از نگاه رویکردها و سیاست‌گذاری‌های معاصر کنترل آسیب‌های اجتماعی و تأمین نظم و امنیت عمومی از مقبولیت و روایی علمی و کارایی اجرایی برخوردارند. بدین شکل، مقاله گامی در جهت بازخوانی اجتماعی این فریضه، معرفی ظرفیت‌ها و آثار آن در عرصه‌های مذکور و در نتیجه، نوعی شناسایی جایگاهی است که این فریضه می‌تواند در بنیاد و بدنه نظام کنترل اجتماعی کشور داشته باشد.

دو نکاتی که به عنوان مزایای بررسی قرآن و حدیث در تحقق اهداف تحقیق ذکر شدند، نشان می‌دهند که بررسی این منابع شرعی مناسب، لازمه‌ای گریزناپذیر و نیز نقطه قوتی برای این گونه مطالعات است که همچنان در آغاز راه هستند؛ چنان‌که مثلاً بررسی محورهای کلی مرتبط با موضوع - که معمولاً از نوعی ماندگاری و وفای برخوردارند - دو ویژگی زیر را دارند:

تحقیق را از یافته‌های علمی غیرقطعی - که تهدیدی در تفسیر قرآن و حدیث اند^۱ - دور می‌کنند. با یافتن پاسخ‌های کلی آموزه‌های اسلامی، مسیری را فرا روی پژوهش‌های آتی می‌گشایند؛ اما این نکات، هم‌زمان، بدین معناست که این گونه پژوهش‌ها تا ارائه یافته‌های انضمامی و کاربردی فاصله دارند و باید با تحقیقات بعدی، در حوزه‌های مرتبط علوم اسلامی و اجتماعی کامل شوند.

کتابنامه

- اعلام الدین فی صفات المؤمنین، حسن بن ابی‌الحسن دیلمی، قم: آل‌البیت علیهم‌السلام، ۱۴۰۸ ق.
- امنیت اجتماعی شده: رویکرد اسلامی، اصغر افتخاری، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، ۱۳۹۲ ش.
- آیین شهرداری در قرن هفتم هجری، محمد بن محمد قرشی، ترجمه: جعفر شعاع، ویراست ۲، تهران: علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷ ش.

۱. علم و قرآن، ص ۱۰۴؛ «مجاری تأثیر پیش‌دانسته‌ها...»، ص ۸۶-۸۸، ۱۰۰.

- التبیان فی تفسیر القرآن، ابوجعفر محمد طوسی، مقدمہ آغا بزرگ تهرانی، تحقیق: احمد قصیر عاملی، ج ۲، چاپ اول، بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۳۷۶ق.
- تحریر الوسیلہ، سید روح اللہ خمینی، ج ۱، چاپ اول، قم: دارالعلم، بی تا.
- التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، حسن مصطفوی، ج ۸ و ۱۲، چاپ اول، تهرانی: ترجمہ و نشر کتاب، ۱۳۶۰ش.
- تفسیر نمونہ، ناصر مکارم شیرازی و دیگران، ج ۳، چاپ اول، تهرانی: اسلامیہ، ۱۳۷۴ش.
- تلخیص التمهید، محمد هادی معرفت، ج ۲، چاپ هشتم، قم: جامعہ مدرسین، ۱۳۸۸ش.
- تہذیب الأحکام، ابوجعفر محمد طوسی، تحقیق: سید حسن موسوی خراسان، ج ۶، چاپ چہارم، تهرانی: اسلامیہ، ۱۴۰۷ق.
- الجامع الصحیح (صحیح مسلم)، ابوالحسین مسلم قشیری، تحقیق: دارالفکر، بیروت: دارالفکر.
- جامعہ شناسی کجروی، علی سلیمی، محمد داوری، ویراست ۲، چاپ ششم، قم: پژوهشگاہ حوزہ و دانشگاہ، ۱۳۹۴ش.
- جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام، محمد حسن نجفی، تحقیق: عباس قوچانی، علی آخوندی، ج ۲۱، چاپ ہفتم، بیروت: دار احیاء التراث العربی، بی تا.
- حسبہ یا نظارت بر سلامت اجرای قانون، قدرت اللہ مشایخی، قم: انصاریان، ۱۳۷۶ش.
- حسبہ: یک نهاد حکومتی، سیف اللہ صرّامی، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷ش.
- روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ابوالفتوح رازی، تحقیق: محمد جعفر یاحقی، محمد مهدی ناصح، ج ۴، چاپ اول، مشهد: آستان قدس، ۱۴۰۸ق.
- الروضة البہیہ فی شرح اللعۃ الدمشقیہ، زین الدین عاملی، تحقیق: سید محمد کلانتر، ج ۲، قم: داوری، ۱۴۱۰ق.
- روضة المتقین فی شرح من لایحضرہ الفقیہ، محمد تقی مجلسی، تحقیق: حسین موسوی کرمانی، علی پناہ اشتہاردی، ج ۲، ۱۱، ۱۳، چاپ دوم، قم: کوشانپور، ۱۴۰۶ق.
- شرائع الإسلام فی مسائل الحلال و الحرام، نجم الدین حلّی، تحقیق: عبدالحسین محمد علی بقال، ج ۱، چاپ دوم، قم: اسماعیلیان، ۱۴۰۸ق.
- شرح أصول الکافی، محمد صالح مازندرانی، تحقیق: ابوالحسن شعرانی، ج ۹، چاپ اول، تهرانی: اسلامیہ، ۱۳۸۲ق.

- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید. تصحیح: محمد ابوالفضل ابراهیم، ج ۱۸، چاپ اول، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۴ق.
- عیون أخبار الرضا علیه السلام، محمد بن علی صدوق، ج ۲، تهران: جهان، ۱۳۷۸ق.
- الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن، محمد صادقی تهرانی، ج ۲۸، چاپ دوم، قم: فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۵ش.
- الکاشف، محمد جواد مغنیه، ج ۷، چاپ اول، تهران: اسلامی، ۱۴۲۴ق.
- الکافی، محمد بن یعقوب کلینی رازی، ج ۲، ۵، ۷، ۸، چاپ چهارم، تهران: اسلامی، ۱۴۰۷ق.
- مجمع البیان فی تفسیر القرآن، فضل بن حسن طبرسی، ج ۲، ۳، ۴، ۵، ۷، چاپ اول، بیروت: دارالمعرفه، ۱۳۷۲ق.
- مجموعه آثار، مرتضی مطهری، ج ۳، قم: صدرا، ۱۳۷۱ش.
- مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول صلی الله علیه و آله، محمد باقر مجلسی، تحقیق: سید هاشم رسولی محلاتی، ج ۴، چاپ دوم، تهران: اسلامی، ۱۴۰۴ق.
- مفردات ألفاظ القرآن، حسین بن محمد راغب اصفهانی، تحقیق: صفوان عدنان داوودی، بیروت/دمشق: دار القلم/الدار الشامیه، ۱۴۱۲ق.
- ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، محمد باقر مجلسی، تحقیق: مهدی رجائی، ج ۴ و ۹، چاپ اول، قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، ۱۴۰۶ق.
- من لایحضره الفقیه، محمد بن علی الصدوق، تحقیق: علی اکبر غفاری، ج ۲، ۳، ۴، چاپ دوم، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۱۳ق.
- من وحی القرآن، سید محمد حسین فضل الله، ج ۱۱، چاپ دوم، بیروت: دارالملاک، ۱۴۱۹ق.
- من هدی القرآن، سید محمد تقی مدرس، ج ۱، چاپ اول، تهران: دار محبب الحسین، ۱۴۱۹ق.
- منهاج الصالحین (محتسبی)، سید محسن حکیم، تعلیق: سید محمد باقر صدر، ج ۱، چاپ اول، بیروت: دارالتعارف، ۱۴۱۰ق.
- المیزان فی تفسیر القرآن، سید محمد حسین طباطبایی، ج ۳، چاپ پنجم، قم: نشر اسلامی، ۱۴۱۷ق.

- النوادر، فضل الله راوندی کاشانی، تحقیق: احمد صادقی اردستانی، چاپ اول، قم: دارالکتاب، ۱۳۷۰ق.
- نهج البلاغه، سید رضی، تحقیق صبحی صالح، چاپ اول، بیروت: دارالکتاب اللبنانی، ۴۱۴ق.
- همنشینی و کجروی: نگاهی به دیدگاه‌های اسلامی و یافته‌های اجتماعی، علی سلیمی، محمود ابوترابی، محمد داوری، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، سازمان فرهنگی - اجتماعی شهرداری تهران، ۱۳۸۸ش.
- «ارائه الگوی راهبردی در حوزه امنیت اجتماعی براساس گفت‌مان امام‌الله و رهبری، قانون اساسی، تجارب جمهوری اسلامی ایران و بهره‌گیری از تجارب بشری»، محمدجواد نصراله‌زاده، حسن صائبی، امنیت ملی، د ۲۷، ش ۲۷، ص ۴۹ - ۱۳۹۷.۷۴.
- «ارزیابی اجرای رویکرد پلیس جامعه‌محور در ایران: مقایسه تطبیقی اجرای رویکرد جامعه‌محوری در پلیس ایران و آمریکا»، محمدعلی خلیلی اردکانی، محمد رضایی، علی رحیمی، حسین یوسف‌وند، مطالعات مدیریت انتظامی، س ۱۰، ش ۱، ص ۱۲۷ - ۱۵۴.۱۳۹۴ش.
- «آسیب‌شناسی اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر با تاکید بر ساختارهای اجتماعی»، رضا مجرب قوشچی، دانش انتظامی آذربایجان غربی، د ۲، ش ۴ و ۵، ص ۴۱ - ۱۳۹۴.۵۵.
- «آسیب‌شناسی رویکرد جامعه‌محوری در نیروی انتظامی»، رضا حسینی، پژوهش‌های دانش انتظامی، دوره ۱۰، ش ۳ - ۴، ۱۳۸۷ش، ص ۱۰۷ - ۱۳۳.
- «بررسی علل عدم پذیرش امر به معروف و نهی از منکر در جامعه»، محمدرضا جواهری، پژوهش‌های اجتماعی اسلامی، س ۲۰، ش ۳ (۱۰۲)، ص ۵۱ - ۱۳۹۳.۷۸ش.
- «بررسی فقهی جایگاه امر به معروف و نهی از منکر در بین ادیان و فرق مختلف»، حسین رحمان‌پور، سیدمهدی آل‌نبی، الهه اسحاق‌زاده، ششمین همایش علمی پژوهشی علوم تربیتی و روانشناسی، آسیب‌های اجتماعی و فرهنگی، در دسترس در پایگاه سیویلیکا با کد PSCONF06_239، ۱۳۹۷ش.
- «تحلیل محتوای کیفی قیاسی و بهره‌گیری از آموزه‌های اسلامی در علوم اجتماعی»، علی رضا محسنی تبریزی، علی سلیمی، روش‌شناسی علوم انسانی، ش ۱۸ (۷۲)، ص ۱۳۵ - ۱۵۸.۱۳۹۱ش.

- «تفسیر موضوعی قرآن از منظر استاد محمدتقی مصباح»، محمود رجبی، قرآن‌شناخت، س ۲، ش ۲ (پیاپی ۴)، ص ۱۱۱ - ۱۴۶، ۱۳۸۸ ش.
- «رویکرد جامعه‌محوری پلیس»، اکبرورویبی، امنیت، س ۵، ش ۳، ص ۱۱۷ - ۱۴۵، ۱۳۸۶ ش.
- «رهیافتی تاریخی به کاربردی نشدن مفاهیم اسلامی در عرصه عمل (مطالعه موردی: امر به معروف و نهی از منکر)»، مجید حاجی بابایی، مطالعات تاریخ فرهنگی، دوره ۵، ش ۲۰، ص ۱۵ - ۳۸، ۱۳۹۳ ش.
- «علم و قرآن»، احمد دلّال، ترجمه: محمدجواد اسکندرلو، بررسی و نقد: محمدعلی رضایی، قرآن و علم، س ۱، ش ۱، ص ۶۱ - ۱۳۵، ۱۳۸۶ ش.
- «کارکرد امر به معروف و نهی از منکر در اسلام و سیر ادیان»، محمدتقی رکنی، پیام، ش ۹۸، ص ۲۱۲ - ۲۲۷، ۱۳۸۸ ش.
- «مجاری تأثیر پیش‌دانسته‌های مفسر در تفسیر قرآن»، علی اوسط باقری، قرآن‌شناخت، س ۲، ش ۲ (پیاپی ۴)، ص ۷۳ - ۱۱۰، ۱۳۸۸ ش.
- «مشارکت شهروندی رهیافتی بر نظریه پلیس اجتماعی (با تأکید بر جامعه‌گرایی پلیس ایران و آمریکا)»، محمد نوروزی، دانش انتظامی خراسان شمالی، د ۳، ش ۱۲، ص ۱۱۳ - ۱۴۲، ۱۳۹۵ ش.
- «نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی: راهنمایی برای شروع»، هادی رنجبر، علی‌اکبر حق دوست، مهوش صلصالی، علی رضا خوشدل، محمدعلی سلیمانی، نسیم بهرامی، مجله دانشگاه علوم پزشکی اجا، س ۱۰، ش ۳، ص ۲۳۸ - ۲۵۰، ۱۳۹۱ ش.
- نرم‌افزار جامع الاحادیث (نسخه ۳/۵)، قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بی‌تا.
- نرم‌افزار جامع تفاسیر نور (نسخه ۳)، قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بی‌تا.
- نرم‌افزار جامع فقه اهل بیت علیهم‌السلام (نسخه ۲)، قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بی‌تا.
- نرم‌افزار دانشنامه علوی علیهم‌السلام، قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بی‌تا.
- نرم‌افزار درایة النور (نسخه ۱/۲)، قم: مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، بی‌تا.
- Community Policing in China: Philosophy, Law and Practice. Kam C. Wong. *International Journal of the Sociology of Law* (29). pp. 127-147. 2001.
- Community Policing in Indigenous Communities. Mahesh Nalla, Graeme R. Newman. Boca Raton, FL: CRC Press. 2013.

- Community Policing Without the Police? The Limits of Order Maintenance by the Community. David Thacher. in *Community Policing and Peacekeeping* (Advances in Police Theory and Practice). Peter Grabosky (ed.). Boca Raton, FL: CRC Press. pp. 55-70. 2009.
- *Community Policing: A Contemporary Perspective* (6th ed.). Victor E. Kappeler Larry K. Gaines. Amsterdam: Elsevier. 2011.
- *Community Policing: International Patterns and Comparative Perspectives* (Advances in Police Theory and Practice). Dominique Wisler, Ihekwoaba D. Onwudiwe (eds.). Boca Raton, FL: CRC Press. 2009.
- *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Ole R. Holsti. Reading, MA: Addison-Wesley. 1969.
- *Disorder and decline*. Wesley G. Skogan. Berkeley: University of California Press. 1990.
- *Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice*. Gerben Bruinsma, David Weisburd (eds.). New York: Springer Science, Business Media. 2014.
- *Encyclopedia of Social Deviance*. Craig J. Forsyth, Heith Copes (eds.). Thousand Oaks, Calif.: Sage Publications Inc. 2014.
- Performance Standards for Social Responsibility in Education: A Case Study. Sri E. Sreenivasulu. *International Journal of Advancements in Research and Technology* (2-5). pp. 31-36. 2013.
- *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. Bruce L. Berg. Boston: Allyn & Bacon. 2001.
- Reducing Confusion about Grounded Theory and Qualitative Content Analysis: Similarities and Differences. Ji Young Cho, Eun-Hee Lee. *The Qualitative Report* (19-64). pp. 1-20. 2014.
- *Social Responsibility: Failure Mode Effects and Analysis*. Holly Alison Duckworth, Rosemond Ann Moore. Boca Raton, FL: CRC Press. 2010.
- The Police Response to Crime. Megan O'Neill. in *International Handbook of*

- Criminology*. Shlomo Giora Shoham, Paul Knepper, Martin Kett (eds.). Boca Raton: CRC Press. pp. 483-510. 2010.
- *Uses of Disorder: Personal Identity and City life*. Richard Sennett. NewYork: Vintage Books. 1971.